

MIESZKO PAWŁOWSKI

SZELAĞI PODWÓJNE BOGUSŁAWA XIV Z 1624 ROKU ZE „ŚREDNIOWIECZNĄ CZWÓRKĄ”

Szelągi podwójne ostatniego władcy Pomorza Zachodniego, Bogusława XIV, z lat 1623-1626 w kategorii monet drobnych zaliczane są do egzemplarzy bardzo rzadkich. Wynika to z faktu, że oficjalnie mennica szczecińska była w tych latach nieczynna¹. Szczególnie interesujące są szelągi podwójne z 1624 r. W katalogach istnieją aż dwa warianty zapisu daty na tej rzadkiej monecie — z czwórką arabską oraz czwórką w postaci „pętelki” skierowanej końcami do dołu. Ze względu na podobieństwo do średniowiecznego zapisu cyfry 4, w literaturze określa się ją mianem „średniowiecznej czwórki”. Artykuł niniejszy jest próbą wyjaśnienia zasadności kwalifikowania monet ze „średniowieczną czwórką” jako emisji z 1624 r. Podstawą wykładu będzie analiza stempli tych monet. Autor ustosunkował się również do problemu istnienia szelągów podwójnych z 1624 r. w ogóle.

Dotychczas panowało przekonanie, że mennica szczecińska w okresie od 1623 do 1627 r. była zamknięta². Miało to być konsekwencją układu hamburskiego z 14 marca 1622 r., mającego na celu urealnienie wartości podwójnego szeląga i eliminację z rynku północno-wschodnich Niemiec monet podwartoś-

¹ Znane są jednak, wcale nie unikatowe, grosze Bogusława XIV noszące datę (16)23. J. Hildisch, *Die Münzen der pommerschen Herzöge von 1569 bis zum Erlöschen des Greifengeschlechtes*, Köln-Wien 1980, s. 83, nr 137. Emisja tych monet mogła się odbyć, ponieważ książę zamknął oficynę szczecińską dopiero po dłuższym wahaniu, gdy zmusiły go do tego okoliczności inflacyjne. J. Krüger, *Zwischen dem Reich und Schweden. Die landesherrliche Münzprägung im Herzogtum Pommern und in Schwedisch-Pommern in der frühen Neuzeit*, Berlin 2006, s. 153, przypis 61.

² J. Piniński, *Dzieje pieniądza zachodniopomorskiego*, Szczecin 1976, s. 76–77; Odmiennego zdania jest J. Krüger. J. Krüger, *op.cit.*, s. 154.

ciowych³. Stan ten ugruntował reaktywowany 6 listopada 1623 roku górnosaski okręg menniczny, do którego należało księstwo pomorskie⁴. Nakazał on między innymi powrót do wskazań ordynacji Rzeszy z 1559 r.⁵ Nie bez znaczenia był również edykt cesarski, tzw. wielka kalada z 14 grudnia 1623 r., ograniczający samowolę menniczą państw Rzeszy w zakresie bicia monet niskich nominałów. Niekontrolowana produkcja monet drobnych, realizowana poniżej standardów wyznaczonych przez ordynację menniczą, była jednym z czynników generujących kryzys monetarny — *Kipper- und Wipperzeit*⁶.

W literaturze przedmiotu, zwłaszcza w katalogach monet zachodniopomorskich, figurują jednak szelągi podwójne bite od 1623 do 1626 r. Monety takie, określane jako rzadkie lub bardzo rzadkie, ujęte zostały w pracy E. Kopickiego⁷ oraz w podstawowym katalogu nowożytnego mennictwa książąt pomorskich autorstwa J. Hildischa⁸. We wszystkich publikacjach znajdujemy szczególnie interesujące nas monety z 1624 r. w dwóch wariantach zapisu daty. Do problemu produkcji szelągów podwójnych w mennicy szczecińskiej w omawianym okresie odniósł się również J. Krüger w swojej fundamentalnej pracy, poświęconej nowożytnemu mennictwu zachodniopomorskiemu⁹. Także według niego w 1624 roku bito w Szczecinie szelągi podwójne z imieniem Bogusława XIV. J. Krüger oparł się przede wszystkim na źródłach archiwalnych, które otwierają drogę do takich twierdzeń¹⁰.

Kwestię zasadności wyróżniania wariantów szelągów podwójnych, noszących „niespotykane daty”, podniósł J. Piniński, przy okazji recenzji dzieła J. Hildischa¹¹. Zakwestionował istnienie monet z roczników 1623 i 1625. Odniósł się

³ B. Dorfmann, *Doppelschillinge und Dütchen*, Hamburger Beiträge zur Numismatik, 1947, H. 1, s. 64.

⁴ Ze względów ekonomicznych Pomorze Zachodnie powinno zostać przyłączone do leżącego nad brzegiem Bałtyku okręgu dolnosaskiego, podjęto jednak inną decyzję.

⁵ J. Hildisch, *op.cit.*, s. 81-82.

⁶ T. Kałkowski, *Niemiecka katastrofa pieniężna Kipper- und Wipperzeit w pierwszej ćwierci XVII wieku*, Wiadomości Numizmatyczne, R. I, 1957, z. 1, s. 71-75.

⁷ E. Kopicki, *Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historycznie z Polską związanych*, t. VII, *Monety pomorskie XVI–XVII w.*, Warszawa 1981, s. 72, nr 119.5–19.7; idem, *Ilustrowany skorowidz pieniędzy polskich i z Polską związanych. Teksty*. Część 1, Warszawa 1995, s. 187, nr 4210; s. 201, nr 4535–4538.

⁸ J. Hildisch, *op.cit.*, s. 86, nr 147–149. Hildisch nie uwzględnia znanej Kopickiemu (z literatury) monety z 1626 r. E. Kopicki, *Katalog...*, s. 168.

⁹ J. Krüger, *op.cit.*, *passim*.

¹⁰ Ibidem, s. 152-154.

¹¹ J. Piniński, [rec.:] J. Hildisch, *Die Münzen der pommerschen Herzöge von 1569 bis zum Erlöschen des Greifengeschlechtes*. Köln-Wien 1980, WN XXVII, 1983, z. 1–2 (103–104), s. 108–109.

również do intrygującej emisji z 1624 r. Zaznaczył przy tym, że nie zetknął się z monetami z czwórką arabską, natomiast szelągi podwójne ze znakiem przypominającym średniowieczną czwórkę uznał za pospolite¹². Jako genezę ich powstania J. Piniński wysunął chęć zamaskowania rzeczywistej daty emisji tych monet. Stwierdził ponadto, że wybito je między 1622 a 1628 r.¹³

J. Krüger i J. Piniński uważają zatem, że w okresie, w którym mennica szczecińska była zamknięta, mogło rzeczywiście dojść do emisji podwójnych szelągów. Pojawienie się na monetach „średniowiecznej czwórki” nie było zaś dziełem przypadku, lecz wynikiem przemyślanego działania. Ponadto z pracy J. Krügera przebija pogląd (oparty na źródłach archiwalnych), jakoby książę Bogusław XIV, mimo konieczności podporządkowania się edyktowi cesarskiemu oraz swojemu własnemu, zamykającemu mennicę szczecińską (co stało się z dniem 1 lutego 1623 r.), sporadycznie zezwalał jednak w latach 1624 i 1625 mincerzowi Johannowi Martensowi na ograniczone bicie szelągów podwójnych¹⁴. Martens kilkakrotnie monitował bowiem ostatniego księcia pomorskiego w sprawie wznowienia emisji monety drobnej. Swoje stanowisko motywował bądź długami i brakiem dochodów, bądź niedostatkami na rynku pieniężnym monet o niskich nominałach, z czego miały wynikać w handlu trudności płatnicze. Martens zwracał na to uwagę księciu w październiku 1624 r.¹⁵ Rzeczywiście, argumentacja Martensa mogłaby być uważana za podstawę podjęcia nowej emisji szelągów podwójnych, nie ma jednak żadnych wzmianek o pozytywnym efekcie tych próśb¹⁶.

Ujmowane w katalogach przy szelągach podwójnych z 1624 r. monety ze „średniowieczną czwórką”¹⁷ budzą kolejną wątpliwość. Ów znak jest bowiem

¹² J. Piniński, [rec.:] *J. Hildisch, Die Münzen...* s. 109. Według autora niniejszego artykułu słowo „pospolite” jest niefortunnym określeniem tych nieczęsto spotykanych monet.

¹³ *Ibidem*, s. 109.

¹⁴ J. Krüger, *op.cit.*, s. 154.

¹⁵ *Ibidem*, s. 153, przypis 62; s. 154, przypis 65.

¹⁶ W trakcie pisania artykułu autor otrzymał informację od J. Krügera, który miał możliwość zbadania dwóch szelągów podwójnych Bogusława XIV z 1624 r., posiadających w dacie arabską czwórkę. Monety znajdują się w prywatnych zbiorach na terenie Niemiec. Niestety, żaden z ich właścicieli, mimo świadomości celu sporządzenia dokumentacji fotograficznej, nie wyraził zgody na wykonanie zdjęć.

¹⁷ Jak zaznaczył w recenzji J. Piniński — J. Hildisch nie sprecyzował odmiany monety z 1624 r. znajdującej się w Kunsthistorischen Museum w Wiedniu (s. 109). Z kwerendy przeprowadzonej przez autora niniejszego artykułu wynika, że obydwa znajdujące się tam szelągi podwójne z 1624 posiadają w dacie „średniowieczną czwórkę” (informacja od dr M. Griebel).

jedynie podobny do zapisu średniowiecznego, a nie tożsamy¹⁸. Ponadto umieszczenie na nowożytnym stemplu elementu gotyckiego nie odpowiada stylowi epoki. Zauważył to już J. Piniński¹⁹. Nie ulega wątpliwości, że wprowadzenie elementu gotyckiego na całkowicie nowożytny stempel wywołuje dysonans, który nie powinien mieć miejsca. Nie można się jednak zgodzić z kolejną tezą J. Pinińskiego, że opisywany znak nie przedstawia żadnej konkretnej cyfry²⁰. Wręcz przeciwnie. Nie jest nią jednak czwórka, lecz dziewiątka. Do wysnucia takiego wniosku upoważnia nas analiza stempli monet z rzekomego 1624 r., noszących „średniowieczną czwórkę”, oraz z roku 1629²¹. Z drugiej strony, jeśli zamierzano by utajnić rzeczywistą datę wybita monet gorszej jakości (jak twierdzi J. Piniński), znacznie prościej byłoby dwukrotnie wybić na tłoku już posiadaną puncę z cyfrą „2”, niż maskować emisję w tak wyrafinowany sposób.

Porównanie stempli, a zwłaszcza kroju liter monety ze „średniowieczną czwórką” oraz monety z datą 1629 (ryc. 1) nasuwa wniosek, że obie monety powstały w tym samym okresie i miały najprawdopodobniej tego samego autora. Dodatkową cechą charakterystyczną obydwu stempli, utwierdzającą nas w takim przekonaniu, jest specyficzne uszkodzenie puncy, którą wybijano znak mennicy — skrzyżowane haki²². Zakończenie trzonka prawego haka ma schodkowy kształt. Uszkodzony w ten sposób znak mincerski znajduje się zarówno na monetach ze „średniowieczną czwórką”, jak i na niektórych monetach z 1629 r. (ryc. 2). Defektu tego nie zauważamy natomiast na szelągach podwójnych bitych w 1628 r. Również na stemplach monet z początku lat 20. XVII w. nie ma takiego uszkodzenia znaku mincerskiego²³. Ubytek części trzonka haka, występujący w różnym stopniu na monetach bitych w 1629 r., sprawia wrażenie sukcesywnego niszczenia, zużywania się puncy w miarę produkowania za jej pomocą kolejnych stempli. Jest to jeden z dowodów, że monety ze „średniowieczną czwórką” powstały właśnie w 1629 r.

¹⁸ A. Gieysztor, *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, Warszawa 1973, s. 157–158; „Średniowieczna czwórka” z szelągów podwójnych Bogusława XIV jest najbardziej podobna do cyfry „4”, używanej wg W. Semkowicza w XIV w., W. Semkowicz, *Paleografia łacińska*, Kraków 1951, s. 484.

¹⁹ J. Piniński, [rec.:] J. Hildisch, *Die Münzen...*, s. 109.

²⁰ Ibidem, s. 109.

²¹ Po kilkuletniej przerwie, w 1628 r. wznowiono w mennicy szczecińskiej produkcję szelągów podwójnych, utrzymując tradycyjny wzór stempli, które jedynie w szczegółach różnią się od stosowanych na początku lat 20. XVII wieku.

²² Niestety, nie można jednoznacznie stwierdzić, czyj jest to znak. Być może Johanna Martensa, który w grudniu 1627 r. objął funkcję mincerza w mennicy szczecińskiej, J. Krüger, *op.cit.*, s. 172.

²³ Za podstawę powyższej analizy posłużył materiał znajdujący się w zbiorach Działu Numizmatyki Muzeum Narodowego w Szczecinie.

Ryc. 1. Rewersy szelągów podwójnych Bogusława XIV.
 Nr 1 ze „średniowieczną czwórką”, nr 2 z 1629 r. Skala ok. 2,5:1

Ryc. 2. Rewersy szelągów podwójnych Bogusława XIV z uszkodzoną puncą znaku menniczego. Nr 1, 2 i 3 są monetami z 1629 r., nr 4 i 5 z uważanego za 1624 r.
 Skala ok. 2,5:1

Kolejnym dowodem przemawiającym za późniejszą datacją omawianych szelągów i wskazującym na 1629 r. jako moment ich wybitcia, są zmiany zachodzące w cyfrze „9”. Są one efektem stopniowego pęknięcia i wykruszania się tłoka w sąsiedztwie tej cyfry. Dostępny materiał pozwala prześledzić kolejne fazy tego procesu. W pierwszej fazie powstały sztuki z dziewiątką mającą po prawej stronie jedynie krótką i płytką kreseczkę z szerszym zakończeniem (ryc. 3). Monety te wybito je bezspornie w 1629 r. W fazie drugiej wspomniana kreseczka uległa pogrubieniu — uszkodzenie tłoka wraz z biciem kolejnych monet się zwiększyło. Intensywne użytkowanie przyniosło dalsze zużywanie się tłoka, przez co zdeformowana dziewiątką przyjęła formę przypominającą średniowieczną czwórkę — faza trzecia (ryc. 4).

Ryc. 3. Rewersy szelągów podwójnych Bogusława XIV. Nr 1 ze wstępnie uszkodzoną cyfrą „9” z 1629 r., nr 2 ze „średniowieczną czwórką”. Skala ok. 2,5:1

Ryc. 4. Rewersy szelągów podwójnych Bogusława XIV. Moneta nr 2 została wybita maksymalnie zużytym tłokiem. W tym przypadku zdeformowana cyfra „9” najbardziej przypomina średniowieczną cyfrę „4”. Skala ok. 2,5:1

Dodatkową charakterystyczną cechą (oprócz uszkodzonego znaku mennicznego oraz widocznych efektów zużycia tłoków), jaka łączy monety ze wszystkich faz, są dwa niewielkie punkty pod oznaczeniem nominału (ryc. 5)²⁴. Podsumowując, mamy w istocie do czynienia z jednym i tym samym tłokiem rewersu z 1629 r., którego postępujące zużycie widoczne jest w zacierających się szczegółach liter, uszkodzeniach oznaczenia nominału, ale przede wszystkim zmianach w wyglądzie cyfry „9”.

Ryc. 5. Rewersy szelągów podwójnych Bogusława XIV ze „średniowieczną czwórką” bite tłokiem o różnym stopniu zniszczenia. Monety nr 1 i 2 — pierwsza faza zużycia tłoka, nr 3 i 4 — faza druga, nr 5 i 6 — faza trzecia. Uwagę zwracają dwa niewielkie punkty pod oznaczeniem nominału występujące na monetach ze wszystkich faz.

Skala ok. 2:1

Ze wstępnych badań wynika, że niszczącemu się tłokowi rewersu ze znakiem określanym dotychczas jako średniowieczna czwórka, a będącym w rzeczywistości zdeformowaną dziewiątką, można przypisać sześć tłoków awersu, różniących się od siebie szczegółami rysunku oraz interpunkcją (ryc. 6). Tłokowi rewersu z pierwszej fazy niszczenia odpowiadają tłoki awersu nr 1, 2 i 3. Ten ostatni zo-

²⁴ Punkty pod oznaczeniem nominału w miarę używania tłoka wykazują tendencję łączenia się w poziomą linię. Zjawisko to widoczne jest również na monecie w pracy J. Krügera, także wybitej już znacznie uszkodzonymi i zużytymi tłokami. J. Krüger, *op.cit.*, s. 154, il. 20.

stał użyty również do produkcji monet wytworzonych w drugiej fazie. Natomiast tłokowi rewersu z trzeciej, ostatniej fazy, przyporządkowano tłoki awersu nr 4, 5 i 6. Należy zaznaczyć, że tłok awersu nr 6 łączy się z jedynie z tłokiem rewersu będącym w stanie największego zużycia.

Ryc. 6. Awersy szelągów podwójnych Bogusława XIV noszących „średniowieczną czwórkę”, odpowiadające poszczególnym fazom zużycia tłoka rewersu. Nr 1, 2 i 3 — faza pierwsza, nr 3 — faza druga, nr 4, 5 i 6 — faza trzecia. Skala ok. 2:1

Podsumowując powyższą analizę stwierdzamy:

1) mimo istnienia źródeł sugerujących możliwość wybijania monet w latach 1623-1626, w materiale numizmatycznym nie znajdujemy przekonujących dowodów na istnienie monet z tego okresu, a wszelkie nietypowe daty skłonni jesteśmy traktować jako pomyłki twórców stempli lub błędy w odczycie daty²⁵;

2) „średniowieczna czwórka” w dacie, ze względu na sposób ukazania tej cyfry kłócący się ze znaną stylistyką, nie może oznaczać cyfry „4”, a nawet jej poprawna forma nie miałaby uzasadnienia na nowożytnym stemplu;

3) szelągi podwójne ze średniowieczną czwórką nie zostały wybite w 1624 r., ani w ogóle w latach 1622-1628. Stylistycznie kontynuują emisję z 1629 r.,

²⁵ Autor artykułu sam niegdyś błędnie sklasyfikował kilka szelągów podwójnych z 1622 roku jako emisje z 1627, czego powodem był słaby stan zachowania lub niedobicie monet.

zaś nietypowy wygląd cyfry „9” jest wynikiem zupełnie przypadkowego zużycia tłoka rewersu;

4) istnienie w zbiorach szelągów podwójnych z normalną datą 1624 nie zostało dotychczas oficjalnie potwierdzone. Monety przechowywane w zbiorach prywatnych, izolowane przez właścicieli od opracowań naukowych, nie mogą być wiarygodnym źródłem. Taka postawa rzuca cień na autentyczność, względnie prawidłowe określenie chronologii. Także wśród źródeł archiwalnych, pozwalających domniemywać, że bicie monet w 1624 r. mogło mieć miejsce, brak dokumentu jednoznacznie potwierdzającego taką produkcję. Zmuszeni więc jesteśmy zakwestionować tezę J. Krügera o biciu w 1624 r. szelągów podwójnych w księstwie pomorskim.

MIESZKO PAWŁOWSKI

DOUBLE-SHILLINGS OF BOGISLAW XIV FROM 1624
WITH THE “MEDIEVAL FOUR”

(Summary)

Although in the years 1623-1627 the mint of Stettin was formally closed, the literature knows two varieties of Pomeranian double-shillings with the date 1624: with an Arabic four and with the four in the form of a “loop” with the ends downwards. On account of similarity to the medieval notation of the figure 4, it is referred to as the “medieval four” in the literature. Nevertheless, a specimen with an Arabic four could not be found in collections. The alleged “medieval” four indeed appears, although not often. However, it has not the form of the sign used as the figure ‘4’, either in the Middle Ages or later. J. Piniński thought that this sign was placed on coins struck between 1622 and 1628 to conceal the actual date of striking, which would be in defiance of the emperor’s ban.

Analysis of coins with the “medieval four” indicates that they were struck with the same die, and the alleged four appeared as a result of an increasing damage of the die at the figure 9 — since there was the date 1629 there. Therefore we are forced to question the thesis of J. Krüger about striking double-shillings in the Duchy of Pomerania in 1624.

Adres autora / The author’s address:
Dział Numizmatyki
Muzeum Narodowe w Szczecinie
m.pawlowski@muzeum.szczecin.pl